

บทความวิชาการ Hot Issue

(เมษายน 2559)

ธนาคารสินค้าเกษตร : การปฏิรูปด้านการเกษตร

สำนักวิชาการ
สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
ดาวน์โหลดเอกสารได้ที่ <http://www.parliament.go.th>

ธนาคารสินค้าเกษตร: การปฏิรูปด้านการเกษตร

สุภัทร คำมุงคุณ
วิทยากรชำนาญการพิเศษ
กลุ่มงานบริการวิชาการ 2 สำนักวิชาการ

ธนาคารสินค้าเกษตร เป็นอีกหนึ่งมาตรการสำคัญในการขับเคลื่อนการดำเนินงานตามนโยบายรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร โดยการจัดตั้งและพัฒนาธนาคารสินค้าเกษตร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการและตอบสนองตามความต้องการของเกษตรกรในชุมชน โดยกำหนดมาตรการดำเนินงานเป็น 3 มาตรการ คือ มาตรการ 1 เพิ่มขีดความสามารถธนาคารสินค้าเกษตร (กลุ่มเดิม) มาตรการ 2 ขยายผลการจัดตั้งธนาคารสินค้าเกษตรเพื่อชุมชนตามความพร้อม (รายใหม่) และมาตรการ 3 จัดตั้งธนาคารสินค้าเกษตรในสถาบันเกษตรกร ภายใต้การขับเคลื่อนนโยบายธนาคารสินค้าเกษตรผ่าน 5 โครงการ ได้แก่ ธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ ธนาคารโค-กระบือ ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน ธนาคารโคนมทดแทนฝูง และธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558)

มาตรการการดำเนินงานธนาคารสินค้าเกษตร

มาตรการ 1 เพิ่มขีดความสามารถธนาคาร สินค้าเกษตร (กลุ่มเดิม)	มาตรการ 2 ขยายผลการจัดตั้งธนาคารสินค้า เกษตรเพื่อชุมชน ตามความพร้อม (รายใหม่)	มาตรการ 3 จัดตั้งธนาคารสินค้าเกษตร ในสถาบันเกษตรกร
ธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ (87 แห่ง)	ธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ (75 แห่ง)	ธนาคารโคนมทดแทนฝูง (3 แห่ง)
ธนาคารโค-กระบือ (73 จังหวัด 109,000 ตัว)	ธนาคารโค-กระบือ (77 จังหวัด 9,000 ตัว)	ธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร (10 แห่ง)
ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน (70 แห่ง)	ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน (3 แห่ง)	

ที่มา : แนวปฏิบัติของนโยบายธนาคารสินค้าเกษตร. (น.2), โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์, https://www.moac.go.th/ewt_news.php?nid=17388&filename=index

โครงการธนาคารสินค้าเกษตร

การขับเคลื่อนโครงการธนาคารสินค้าเกษตรเพื่อการปฏิรูปภาคการเกษตรในการสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนให้เกษตรกรในระยะยาว โดยให้เกษตรกรเป็นศูนย์กลางและเน้นบูรณาการเชิงพื้นที่ ภายใต้โครงการธนาคารสินค้าเกษตร 5 โครงการ ดังนี้

1) ธนาคารปุ๋ยอินทรีย์

การจัดตั้งธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นให้เกษตรกรเห็นความสำคัญของวัสดุเหลือใช้ในการเกษตร และโรงงานอุตสาหกรรม เป็นการลดปริมาณขยะและวัสดุเหลือใช้ ในแต่ละพื้นที่ และให้มี

การดำเนินการผลิตและใช้ประโยชน์ปุ๋ยอินทรีย์อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ช่วยลดต้นทุนการผลิตให้กับเกษตรกร (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558) โดยกำหนดมาตรการการดำเนินการ คือ มาตรการ 1 เพิ่มขีดความสามารถธนาคารสินค้าเกษตร(กลุ่มเดิม) จำนวน 87 แห่ง และมาตรการ 2 ขยายผลการจัดตั้งธนาคารสินค้าเกษตรเพื่อชุมชนตามความพร้อม (รายใหม่) ระหว่างปี 2560 – 2561 เป้าหมาย 75 แห่ง โดยในปี 2560 พัฒนาธนาคารปุ๋ยอินทรีย์จำนวน 24 แห่ง ปี 2561 จำนวน 36 แห่ง และปี 2562 จำนวน 15 แห่ง (กรมพัฒนาที่ดิน, 2559, น. 24-25) โดยการจัดตั้งธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ (กรมพัฒนาที่ดิน, 2558, น. 3-5)

(1) ธนาคารน้ำหมักชีวภาพ กลุ่มเกษตรกรทุกกลุ่มต้องดำเนินการในเรื่องของธนาคารน้ำหมักชีวภาพเป็นหลัก โดยกลุ่มขนาดใหญ่ (30-50 คน) จะต้องผลิตน้ำหมักชีวภาพตั้งต้นประมาณ 10,000 ลิตร ส่วนกลุ่มขนาดกลาง (20-30 คน) ผลิตน้ำหมักชีวภาพตั้งต้นประมาณ 7,000 ลิตร สำหรับกลุ่มขนาดเล็ก (10-20 คน) ผลิตน้ำหมักชีวภาพตั้งต้นประมาณ 5,000 ลิตร โดยกรมพัฒนาที่ดินจะสนับสนุนกากน้ำตาล ถังหมัก สารเร่งซูปเปอร์ พด. 2 และสารเร่งซูปเปอร์ พด.7 ให้ตามจำนวนเป้าหมายที่จะผลิตสำหรับเกษตรกรที่เป็นสมาชิกมีส่วนร่วมในการจัดหา

(2) ธนาคารปุ๋ยหมัก ดำเนินการในพื้นที่ที่กลุ่มเกษตรกรมีอาชีพปลูกผักหรือไม้ผล โดยกลุ่มเกษตรกรต้องดำเนินการผลิตปุ๋ยหมักสูตรพระราชทาน โดยกรมพัฒนาที่ดินสนับสนุนงบประมาณในการจัดหาเศษวัสดุ และสารเร่งซูปเปอร์ พด. 1 ทั้งนี้กลุ่มเกษตรกรจะต้องดำเนินการผลิตปุ๋ยหมักสูตรพระราชทานตั้งต้นจำนวน 100 ตัน สำหรับกลุ่มขนาดใหญ่ และสำหรับกลุ่มเกษตรกรที่มีขนาดกลางผลิต 70 ตัน และกลุ่มขนาดเล็ก 50 ตัน เป็นต้นไป

(3) ธนาคารเมล็ดพันธุ์พืชปุ๋ยสด ดำเนินการในพื้นที่ที่กลุ่มเกษตรกรมีอาชีพทำนา ทำไร่ เป็นส่วนใหญ่ โดยกรมพัฒนาที่ดินสนับสนุนเมล็ดพันธุ์พืชปุ๋ยสด ต้นทุนประมาณ 10 ตัน สำหรับกลุ่มขนาดใหญ่ ส่วนกลุ่มขนาดกลางประมาณ 7 ตัน และกลุ่มขนาดเล็กประมาณ 5 ตัน หากเกษตรกรนำไปปลูกเพื่อไถกลบแล้วต้องกันพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้ในการเก็บเมล็ดพันธุ์ต้นทุนคืน พร้อมดอกเปียซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์เช่นเดียวกัน โดยมีสัญญาการใช้คืนไม่เกิน 6 เดือน

การจัดตั้งธนาคารปุ๋ยอินทรีย์นี้ กลุ่มเกษตรกรอาจจะดำเนินการได้ทั้ง 3 ธนาคาร ขึ้นอยู่กับความพร้อม ความต้องการของเกษตรกรและพื้นที่เพาะปลูก แต่จะต้องจัดตั้งธนาคารน้ำหมักชีวภาพเป็นหลัก ส่วนธนาคารปุ๋ยหมักและธนาคารเมล็ดพันธุ์พืชปุ๋ยสดอาจเลือกตั้งอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยการบริหารงานของธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ดำเนินการผ่านคณะกรรมการบริหารงานซึ่งเป็นเกษตรกรในพื้นที่ มีอำนาจหน้าที่กำหนดระเบียบต่าง ๆ ในการดำเนินงาน และประสานองค์การบริการส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในเรื่องของตลาดเพื่อรองรับผลผลิตที่ได้ โดยมีเจ้าหน้าที่กรมพัฒนาที่ดินตรวจสอบการทำงานของคณะกรรมการทุกเดือน และธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ได้กำหนดอัตราการฝาก-ถอน ได้แก่

- ธนาคารปุ๋ยหมัก กำหนดฝากวัสดุผลิตปุ๋ยหมักและการแลกเปลี่ยนเป็นปุ๋ยหมัก เช่น การฝากขี้วัว 1 กิโลกรัม สามารถถอนเป็นปุ๋ยหมักได้ 2 กิโลกรัม
- ธนาคารน้ำหมักชีวภาพ มีการฝากวัสดุผลิตน้ำหมักชีวภาพและแลกเปลี่ยนเป็นน้ำหมักชีวภาพ เช่น ผักกินใบ 1 กิโลกรัมแลกเปลี่ยนเป็นน้ำหมักชีวภาพ 5 ลิตร
- ธนาคารเมล็ดพันธุ์พืชปุ๋ยสด มีบริการการฝากและการกู้ยืมเมล็ดพันธุ์ เช่น การฝากเมล็ดพันธุ์ถั่วพุ่ม 100 กิโลกรัม เมื่อครบ 6 เดือนจะได้ดอกเปียเมล็ดพันธุ์ถั่วพุ่ม 2 กิโลกรัม หรือในกรณีที่ยืม

เมล็ดพันธุ์ เช่น กุ๋ยมะลิพันธุ์ถั่วพุ่ม 100 กิโลกรัม เมื่อครบกำหนดสัญญา 6 เดือน ต้องใช้คืนเมล็ดพันธุ์ ถั่วพุ่ม 120 กิโลกรัม เป็นต้น

สำหรับการดำเนินงานในการให้บริการฝาก-ถอน สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ โดยขึ้นกับมติคณะกรรมการ (กรมพัฒนาที่ดิน, 2558, น.4-5 ; กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558)

2) ธนาคารโค-กระบือ

การจัดตั้งธนาคารโค-กระบือ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกษตรกรที่ยากจนทั่วประเทศได้มีโค-กระบือไว้ใช้แรงงาน และเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เป็นการช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยกำหนดมาตรการการดำเนินงาน 2 มาตรการ คือ มาตรการ 1 เพิ่มขีดความสามารถธนาคารสินค้าเกษตร (กลุ่มเดิม) ส่งเสริมการรวมกลุ่มเกษตรกร 73 จังหวัด จำนวน 109,000 ตัว โดยเจ้าหน้าที่ติดตามการให้บริการให้เป็นไปตามระเบียบและเงื่อนไขและให้ความช่วยเหลืออย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมอบกรรมสิทธิ์โค-กระบือ เมื่อสัญญาครบ 5 ปี และมาตรการ 2 ขยายผลการจัดตั้งธนาคารสินค้าเกษตรเพื่อชุมชนตามความพร้อม (รายใหม่) จัดหาโค-กระบือ เข้าธนาคาร โดยร่วมมือกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป้าหมาย 77 จังหวัด จำนวน 9,000 ตัว (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558) โดยมีระเบียบกรมปศุสัตว์ว่าด้วยการดำเนินการโครงการธนาคารโค-กระบือเพื่อเกษตรกร ตามพระราชดำริ พ.ศ. 2556 และระเบียบกรมปศุสัตว์ว่าด้วยการดำเนินการโครงการธนาคาร โค-กระบือ เพื่อเกษตรกรตามพระราชดำริ พ.ศ. 2556 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2557 เป็นแนวทางปฏิบัติ

การให้บริการของธนาคารโค-กระบือ ได้แก่ (1) การให้ยืมเพื่อการผลิต (2) การให้เช่าซื้อ (3) การให้ยืมพ่อพันธุ์โค-กระบือ (4) การให้เช่าเพื่อใช้แรงงาน และ (5) การให้บริการอื่นๆ ที่นอกเหนือจากข้อ (1) –(4) ซึ่งต้องได้รับการพิจารณาจากปศุสัตว์จังหวัดและได้รับอนุมัติจากธนาคารโค-กระบือ เพื่อให้บริการเป็นกรณีพิเศษเป็นกรณีไป (กรมปศุสัตว์, 2558)

3) ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน

การจัดตั้งธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนาในชุมชนมีแหล่งเมล็ดพันธุ์ข้าวดีสำหรับเพาะปลูกอย่างเพียงพอและทั่วถึง และมีแหล่งสำรองเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดีไว้ใช้ในชุมชนยามขาดแคลนหรือเมื่อเกิดภัยพิบัติ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการพัฒนาข้าวชุมชน (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558) โดยในปี 2559 มีเป้าหมายจัดตั้งธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน จำนวน 20 แห่ง และสนับสนุนการดำเนินงานของธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนต่อเนื่อง จำนวน 53 แห่ง (กรมการข้าว, 2558, น. 2)

จากสภาพปัญหาการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ข้าวของชาวนาครัวเรือนที่ยากจนมักกู้ยืมจากพ่อค้าคนกลาง โดยกู้เป็นข้าวหรือเป็นเงิน ทำให้ต้องเสียดอกเบี้ย หรือกู้ยืมโดยวิธีการขายข้าวเขียว ทำให้ผู้กู้เสียเปรียบ และส่งผลต่อต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ดังนั้นจึงมีการสนับสนุนการจัดตั้งธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนขึ้น เพื่อให้ชาวนาที่ขาดแคลนเมล็ดพันธุ์กู้ยืมไปทำพันธุ์ และชำระคืนภายหลังในรูปของข้าวหรือเงินสดหรืออาจนำข้าวเปลือกมาแลกเปลี่ยน ตามแนวคิดหลักการมีส่วนร่วมและการบริหารจัดการในชุมชน ให้กลุ่มชาวนาผู้สนใจเป็นสมาชิกก่อตั้งธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน โดยกรมการข้าวสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ข้าวถ่ายทอดความรู้ด้านวิชาการเกี่ยวกับการผลิตและควบคุมคุณภาพเมล็ดพันธุ์ รวมทั้งสนับสนุนปัจจัยการผลิตสำหรับการดำเนินงานจะมีการคัดเลือกพื้นที่เป้าหมายที่เป็นชุมชนขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี และมีความสมัครใจพร้อมดำเนินงานในรูปแบบธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน ทั้งนี้ ชาวนาที่ขอรับบริการจากธนาคาร

เมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน ต้องมีคุณสมบัติเป็นชาวนาที่ขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ดี และต้องสมัครเป็นสมาชิกธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนด้วย ซึ่งหลังจากคัดเลือกพื้นที่เป้าหมายแล้ว จึงดำเนินการจัดเวทีชุมชนเพื่อประชาสัมพันธ์โครงการและแนวทางการดำเนินงาน (กรมการข้าว, 2558, น. 1-2)

การบริหารและจัดการธนาคารเมล็ดพันธุ์ชุมชน ดำเนินการโดยคณะกรรมการบริหารและจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน โดยสมาชิกธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนจะเป็นผู้คัดเลือก เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมและเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว พิจารณาการยืมและรับคืนข้าวตามระเบียบและข้อบังคับ และจัดทำบัญชีของธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน โดยสมาชิกที่ต้องการเมล็ดพันธุ์ไปใช้ทำพันธุ์ให้ลงบัญชียืมข้าวจากคณะกรรมการ เมื่อสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้แล้วจึงนำมาคืนพร้อมดอกเบี้ยตามที่ตกลงไว้เมื่อครบกำหนดตามระยะเวลาในสัญญา โดยข้าวที่เป็นดอกเบี้ยให้เก็บรวบรวมไว้ในธนาคารและถือเป็นสมบัติส่วนรวม ในกรณีที่ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนมีปริมาณข้าวเปลือกเกินความสามารถในการเก็บรักษา อาจขายเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อเก็บเป็นเงินทุน โดยจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกส่วนใหญ่ด้วย (กรมการข้าว, 2558, น. 2-4)

4) ธนาคารโคนมทดแทนฝูง

จากสภาพปัญหาการผลิตน้ำนมโคในประเทศยังเติบโตไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด และเกษตรกรผู้เลี้ยงโคนมยังมีข้อจำกัดของพื้นที่ ซึ่งเกษตรกรรายย่อยมีเงินทุนน้อย ทำให้ไม่สามารถขยายเพิ่มขึ้นได้ ประกอบกับเกษตรกรรายย่อยเลี้ยงโคนมทดแทนฝูงในสัดส่วนที่ไม่เหมาะสม ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงและผลิตน้ำนมได้คุณภาพต่ำ ดังนั้นจึงมีแนวคิดในการการจัดตั้งธนาคารโคนมทดแทนฝูง โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อ 1) รับฝากลูกโคเพศเมีย ถอนคินเป็นโคสาวท้อง เพื่อให้เกษตรกรสมาชิกลดภาระการเลี้ยงลูกโคในฟาร์ม 2) เพื่อให้เกษตรกรสมาชิกมีแม่โคนมที่มีคุณภาพไปทดแทนโคนมปลดระวาง และ 3) เพื่อลดต้นทุนการผลิตทำให้สมาชิกมีรายได้เพิ่ม การจัดตั้งธนาคารโคนมทดแทนฝูงเพื่อช่วยให้สมาชิกลดต้นทุนในการเลี้ยง จากการเลี้ยงในลักษณะฟาร์มรวมและบริหารจัดการโดยสหกรณ์ ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตจากการจัดการอาหารที่ดี และช่วยสมาชิกด้านราคาและการซื้อขายเงินเชื่อ เพื่อเพิ่มความคล่องตัวในการผลิต โดยได้กำหนดเป้าหมายในปี 2559 ให้มีธนาคารโคนมทดแทนฝูงของสหกรณ์จำนวน 3 แห่ง (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558) ในพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ สหกรณ์โคนมผาตั้ง จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ สหกรณ์โคนมพิมาย จำกัด จังหวัดนครราชสีมา และสหกรณ์โคนมพัทลุง จำกัด จังหวัดพัทลุง และขยายผลไปยังสหกรณ์โคนมที่มีความพร้อมและความสนใจ (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2559ก, น. 12-15)

โดยแนวทางการปฏิบัติงานและการบริหารจัดการธนาคารโคนมทดแทนฝูง ประกอบด้วย (1) วิเคราะห์ความพร้อมของสหกรณ์ โดยศึกษาข้อมูลสหกรณ์โคนมที่มีฟาร์มโคนมเป็นสหกรณ์และวิเคราะห์ความพร้อมดำเนินการในรูปแบบธนาคารโคนมทดแทนฝูง โดยสหกรณ์มีส่วนร่วมที่มีความเป็นไปได้ในการดำเนินงาน (2) ชี้แจงทำความเข้าใจในรูปแบบธนาคารโคนมทดแทนฝูงแก่สหกรณ์เป้าหมายให้คณะกรรมการดำเนินงานของสหกรณ์ได้รับทราบและสหกรณ์สมัครใจร่วมดำเนินการ โดยมติที่ประชุมของคณะกรรมการสหกรณ์ (3) กำหนดระเบียบวิธีการดำเนินการของธนาคารโคนมทดแทนฝูง โดยคณะกรรมการดำเนินงานของสหกรณ์กำหนดแนวทาง ยกร่างระเบียบธนาคารโคนมทดแทนฝูง (4) กำหนดแผนการดำเนินงานของธนาคารโคนมทดแทนฝูงแต่ละแห่งโดยสำนักงานสหกรณ์จังหวัด สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (5) สนับสนุนองค์ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยง การบริหารจัดการธนาคารโคนมทดแทนฝูง กำหนดให้สำนักงานสหกรณ์จังหวัดให้การสนับสนุนการศึกษาอบรมแก่

คณะกรรมการและสมาชิกด้านการดำเนินงานของธนาคารโคมนทดแทนฝูง พร้อมทั้งให้สำนักงานปศุสัตว์ จังหวัดสนับสนุนเกี่ยวกับสุขอนามัยสัตว์ และการผสมเทียมและอื่น ๆ โดยรูปแบบการดำเนินงานตามรูปแบบธนาคารสินค้าเกษตร คือ 1) รับซื้อ/รับฝากโคนม ลูกโคนม 3-6 เดือน 2) เลี้ยงโคนมด้วยการจัดการอาหารที่เหมาะสมกับสภาพโคในแต่ละรุ่น 3) สมาชิกสามารถรับ/ถอนคืน โดยตกลงว่าจะชำระค่าเลี้ยงดูโค ด้วยวิธีใด ได้แก่ หักค่าน้ำนมจากสมาชิก หรือจ่ายเงินสดซื้อคืนกลับไป 4) สมาชิกนำโคที่ซื้อกลับมาเลี้ยงต่อไปเมื่อคลอดลูกได้ผลผลิตน้ำนมและหากลูกโคเป็นเพศเมียเมื่อหย่านมแล้ว (อายุ 3 เดือน) ก็นำมาฝากกับธนาคารหมุนเวียนเช่นนี้ต่อไป และ (6) ติดตามประเมินผล กำหนดให้สำนักงานสหกรณ์จังหวัดและสำนักงานปศุสัตว์ติดตามผลความก้าวหน้า และให้คำแนะนำปัญหาอุปสรรค และรายงานผลความก้าวหน้า ทุกเดือน (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2559ข)

การดำเนินงานรับซื้อลูกโคจากเกษตรกรรายย่อยมารับเลี้ยง และขายคืนกลับคืนให้เกษตรกรในราคาที่เหมาะสม เพื่อลดภาระในการเลี้ยงโคทดแทนของเกษตรกรและเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตนั้น เดิมชุมชนสหกรณ์โคนมแห่งประเทศไทย ได้ดำเนินการภายใต้โครงการผลิตโคสาวท้องคุณภาพดีทดแทนฝูง โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้การสนับสนุน ซึ่งได้ดำเนินการทดลองที่สหกรณ์โคนมบ้านบึง และสหกรณ์โคนมชัยบาดาล โดยการจัดตั้งศูนย์รับเลี้ยงนี้ก่อให้เกิดประโยชน์ คือ การเลี้ยงลูกโคจะสามารถดูแลได้ตามหลักการสัตว์บาลที่ถูกต้องทำให้สามารถได้โคทดแทนที่มีคุณภาพตามที่ต้องการ และศูนย์รับเลี้ยงจะเป็นแหล่งช่วยให้เกษตรกรควบคุมจำนวนโคในฟาร์มได้ กล่าวคือเกษตรกรสามารถขายลูกโคออกถ้าไม่ต้องการและสามารถหาซื้อโคทดแทนที่มีคุณภาพได้ถ้าต้องการเพิ่มแม่โคนม จากการศึกษาต้นทุนในการเลี้ยงโคนมทดแทนฝูงเมื่อเปรียบเทียบระหว่างเกษตรกรรายย่อยและศูนย์รับเลี้ยงโคนมทดแทน พบว่าการเลี้ยงโคทดแทนฝูงของเกษตรกรรายย่อยทั้งฟาร์มขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ มีต้นทุนการเลี้ยงมากกว่าศูนย์รับเลี้ยงโคสาวคิดเป็นร้อยละ 32.78 ร้อยละ 13.05 และร้อยละ 3.64 สำหรับฟาร์มขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ ตามลำดับของต้นทุนศูนย์รับเลี้ยงโคสาว โดยรวมแล้วพบว่า การเลี้ยงโคนมทดแทนของศูนย์เลี้ยงโคสาวท้องมีต้นทุนการเลี้ยงที่ต่ำกว่า และให้คุณภาพโคทดแทนที่ไม่น้อยไปกว่าการเลี้ยงของเกษตรกรรายย่อย ดังนั้นเกษตรกรรายย่อยในฟาร์มขนาดเล็ก และขนาดกลาง สามารถลดต้นทุนการเลี้ยงโคทดแทนได้ โดยการส่งลูกโคให้ทางศูนย์เลี้ยงโคสาวเลี้ยงดูแล แต่หากฟาร์มขนาดใหญ่เกษตรกรต้องพิจารณาเพื่อเปรียบเทียบต้นทุนของตนเอง ค่าเสียโอกาสด้านเวลา และคุณภาพในการเลี้ยง (กมล ไพศาลศิริวัฒน์, 2547, น.72-75) ดังนั้นการจัดตั้งธนาคารโคมนทดแทนฝูงจึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สนับสนุนการลดต้นทุนให้กับเกษตรกรรายย่อย

5) ธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร

การจัดตั้งธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการรับฝากข้าวเปลือกแก่สมาชิก โดยสามารถถอนคืนเป็นข้าวสารช่วยให้เกษตรกรสมาชิกมีข้าวสารบริโภคได้ตลอดทั้งปี และเพื่อให้สมาชิกมีปัจจัยการผลิตไปลงทุน โดยใช้ข้าวเปลือกชำระหนี้แทนเงินสด เป็นมาตรการหนึ่งในการจัดตั้งธนาคารสินค้าเกษตรในสถาบันเกษตรกร โดยในปี 2559 กำหนดเป้าหมายการจัดตั้งธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร ดำเนินการในสถาบันที่มีการผลิตข้าวและโรงสีข้าว จำนวน 10 แห่ง ในพื้นที่ 9 จังหวัด (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558)

การให้บริการของธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร ได้แก่ (1) การรับฝากถอน ธนาคารจะรับฝากข้าว หรือผลผลิตทางการเกษตร โดยประเมินราคาตามหลักเกณฑ์ที่ธนาคารพิจารณาความเหมาะสม กรณีการรับฝากข้าวเปลือก สามารถถอนเป็นข้าวเปลือก หรือข้าวสาร หรือสินค้าอื่นใดที่ธนาคารมีเพื่อบริการ หรือถอนเป็นเงิน (2) การให้ยืมเพื่อการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช เป็นต้น โดยสามารถใช้ค้ำประกันเป็นผลผลิตทางการเกษตร หรือใช้ค้ำประกันเป็นเงินตามราคาปัจจัยการผลิตที่ยืมพร้อมดอกเบี้ยตามอัตราที่กำหนด (3) การให้ยืมเพื่อการอุปโภคบริโภค โดยมีการบริการยืมข้าวสาร หรือข้าวเปลือก และการยืมสินค้าอุปโภคบริโภค โดยสามารถใช้ค้ำประกันเป็นข้าวสาร ข้าวเปลือก เงิน หรือผลผลิตทางการเกษตรอื่นที่เป็นไปตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขของธนาคาร และ (4) การแลกเปลี่ยน โดยธนาคารข้าวให้บริการแลกเปลี่ยนผลผลิตสินค้าเกษตร โดยผลผลิตทางการเกษตรของตนเองมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของสมาชิกรายอื่นที่มีมูลค่าเทียบเท่ากันได้ (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2559ค, น.3-4)

โดยมีแนวทางการดำเนินงานการจัดตั้งธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร ดังนี้ (1) การเตรียมความพร้อม การตั้งธนาคาร โดยสำนักงานสหกรณ์จังหวัดชี้แจงแนวทางเพื่อสร้างความเข้าใจแก่ผู้รับผิดชอบ และรับทราบผลการเข้าร่วมโครงการของสถาบันเกษตรกรเป้าหมาย (2) วิเคราะห์ความพร้อมสถาบันเกษตรกร แต่ละแห่งดำเนินการรูปแบบธนาคารสินค้าเกษตร โดยสถาบันเกษตรกรมีส่วนร่วม สำนักงานสหกรณ์จังหวัด ดำเนินการวิเคราะห์ตามความพร้อมและความเป็นไปได้ของกิจกรรม และรายงานผลการวิเคราะห์ให้กรมส่งเสริมและสถาบันเกษตรกรเป้าหมายทราบ (3) ประชุม แนะนำ (coaching) การจัดตั้งและดำเนินงาน ธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกรแต่ละแห่ง สำนักงานสหกรณ์จังหวัดแต่ละจังหวัดให้มีคณะกรรมการดำเนิน กิจการธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกรแก่สถาบันเกษตรกรแต่ละแห่ง โดยแนะนำการกำหนดระเบียบ ระบบ การบริหารจัดการธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร การรับ/แลกเปลี่ยน/ยืม/ถอน/บริจาค การประเมินมูลค่า สินค้าระบบบัญชีธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกรและระบบการคลังสินค้าธนาคาร และประชาสัมพันธ์ กิจการธนาคารสถาบันให้เกษตรกรสมาชิก (4) สนับสนุนการดำเนินการตามรูปแบบธนาคารข้าวสินค้า เกษตร สำนักงานสหกรณ์จังหวัดแนะนำ ติดตามสถาบันเกษตรกรจัดประชุม แนะนำเพื่อดำเนินกิจการใน รูปแบบธนาคารอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งช่วยเหลือ ประสานการจัดการจัดหาแหล่งเงินทุนเบื้องต้น /ทุน สาธารณประโยชน์และการรับบริจาคเพื่อเพิ่มกองทุนธนาคาร และ (5) จัดเก็บข้อมูล/ติดตามประเมินผล โดยสำนักงานสหกรณ์จังหวัดติดตามความก้าวหน้าพร้อมทั้งให้คำแนะนำแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น และ ดำเนินการรายงานผล (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2559ข)

สภาพปัญหาจากกรณีศึกษาของธนาคารสินค้าเกษตร

จากรายงานการศึกษาการดำเนินงานในกรณีตัวอย่างของธนาคารสินค้าเกษตรในประเทศไทยและ ในต่างประเทศ พบสภาพปัญหาการดำเนินการ ได้แก่ (1) ปัญหาด้านการบริหารจัดการ เช่น ในกรณีศึกษา ของธนาคารโค-กระบือ พบว่าเกษตรกรขายโค-กระบือของโครงการก่อนครบกำหนดตามระยะเวลาของ ระเบียบโครงการ โดยมีสาเหตุมาจากสัตว์ที่ได้รับมีขนาดเล็ก และปัญหาการติดตามข้อมูลทะเบียนสัตว์ไม่เป็น ปัจจุบัน ทำให้ไม่สามารถติดตามอย่างต่อเนื่องได้ รวมถึงการคัดเลือกเกษตรกรเข้าร่วมโครงการขาดคุณสมบัติ ของเกษตรกรตามระเบียบของโครงการ ทำให้การเลี้ยงสัตว์ประสบความสำเร็จล้มเหลว (สุรพงษ์ ศรีปิยะพันธุ์, ชาตรี ศิริสวัสดิ์, เสาวลักษณ์ โกศลกิตติอัมพร และ รังสรรค์ สิงห์เลิศ, 2551, น. 185-187) (2) ปัญหาด้าน

งบประมาณ เช่น การจัดหาวัสดุ อุปกรณ์ และการจัดทำโรงเรือนในการเลี้ยงตามโครงการธนาคาร โค-กระบือ ซึ่งกลุ่มเกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่มีงบประมาณสนับสนุน (ไพฑูริย์ กิตติปัญญาภาส, 2555, น. 62-63) เป็นต้น

สำหรับธนาคารสินค้าเกษตรในบริบทของต่างประเทศ ตัวอย่างเช่น ธนาคารเมล็ดพันธุ์ชุมชนใน เนपाल (Community seed banks) โดยทั่วไปแล้วมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากแหล่ง พันธุกรรมท้องถิ่น และดำเนินการในระดับท้องถิ่นและบริหารงานโดยชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับด้านการผลิต การเก็บรวบรวม กระบวนการ การเก็บรักษา การกระจาย (การแลกเปลี่ยน ยืม ให้ ขาย) และการตลาด (Bal Krishna Joshi, 2013, p.44) ซึ่งการดำเนินงานของธนาคารเมล็ดพันธุ์ชุมชนในเนपाल พบสภาพปัญหา ได้แก่ (1) ขาดความชัดเจนของแนวคิด วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และ (2) ขาดความตระหนัก การยอมรับ และการสนับสนุนนโยบาย (3) การบูรณาการเป้าหมาย หลักการและข้อปฏิบัติยังไม่ดีพอ (4) ขาดความรู้ โดยเฉพาะในด้านการปรับปรุงพันธุ์พืช และการบูรณาการด้านการบริหาร การจัดการ การดูแลรักษา (5) ความยากลำบากในการบริหารจัดการเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์และเงินทุน (6) ผู้นำ การบริหารจัดการ และความร่วมมือโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ไม่สนใจในด้านการเกษตร และ (7) ความไม่เพียงพอของสิ่งอำนวยความสะดวกและโครงสร้างพื้นฐาน (Pashupati Chaudhaary, 2013, pp. 135-136) และในกรณีตัวอย่าง ธนาคารข้าว ในประเทศกัมพูชา ประสบปัญหาในด้านการบริหารจัดการโดยเฉพาะในเรื่ององค์ประชุม ซึ่งสมาชิกไม่ให้ความสำคัญและมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากสมาชิกต้องออกไปประกอบอาชีพในไร่นาและ บางส่วนต้องออกไปหารายได้เพิ่มเติม รวมทั้งการเข้าถึงบริการของกลุ่มครัวเรือนที่ยากจนยังคงเป็นปัญหาหลัก ที่สำคัญ เนื่องจากไม่สามารถหากกลุ่มอื่น ๆ มาแลกเปลี่ยนการค้าประกันการกู้ยืมข้าว (Seng Seyhak, 2008, p. 66)

บทสรุปและข้อเสนอแนะของผู้ศึกษา

การดำเนินงานธนาคารสินค้าเกษตร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการและตอบสนองความต้องการของ เกษตรกรในชุมชน โดยเกษตรกรเป็นศูนย์กลางและเน้นบูรณาการเชิงพื้นที่ในการปฏิรูปภาคการเกษตรเพื่อ สร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนให้กับเกษตรกรในระยะยาว โดยมีมาตรการในการขับเคลื่อนธนาคารสินค้า เกษตร 3 มาตรการ ได้แก่ มาตรการ 1 เพิ่มขีดความสามารถธนาคารสินค้าเกษตร (กลุ่มเดิม) มาตรการ 2 ขยายผลการจัดตั้งธนาคารสินค้าเกษตรเพื่อชุมชนตามความพร้อม (รายใหม่) และมาตรการ 3 จัดตั้งธนาคาร สินค้าเกษตรในสถาบันเกษตรกร

ธนาคารสินค้าเกษตรมีการให้บริการในรูปแบบต่าง ๆ เช่น รับฝาก ถอน ให้ยืม หรือแลกเปลี่ยน สินค้าเกษตร สินค้าเกษตรแปรรูป วัสดุการเกษตร ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ รวมทั้งอาจส่งคืนเป็นสินค้าเกษตร ผลผลิต หรือตัวเงิน ขึ้นอยู่กับข้อกำหนดของชุมชน โดยสรุปการให้บริการของธนาคารสินค้าเกษตรต่าง ๆ ดังนี้

ธนาคารสินค้าเกษตร	บริการ	คืน
ธนาคารปุ๋ยอินทรีย์ ธนาคารปุ๋ยหมัก	ฝาก-ถอน <ul style="list-style-type: none"> ➢ วัสดุผลิตปุ๋ยหมัก(ขี้วัว ขี้หมู ขี้ไก่ฟาร์ม ขี้ไก่กลบ ฟางข้าว เปลือกมันสำปะหลัง กากอ้อย เศษใบไม้/หญ้าแห้ง เศษใบไม้/หญ้าสด ใบอ้อย/ยอดอ้อยสด 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ ปุ๋ยหมัก
ธนาคารน้ำหมัก ชีวภาพ	ฝาก-ถอน <ul style="list-style-type: none"> ➢ วัสดุผลิตน้ำหมักชีวภาพ(ผักกินใบ ผักกินผล ผลไม้ดิบ-สุก ปลา หอย กระดูกสัตว์) ➢ วัสดุผลิตน้ำหมักสมุนไพร (สมุนไพรประเภทใบ ผล เถา หัว) 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ น้ำหมักชีวภาพ ➢ น้ำหมักชีวภาพ
ธนาคารเมล็ดพันธุ์ พืชปุ๋ยสด	ฝาก-ถอน <ul style="list-style-type: none"> ➢ เมล็ดพันธุ์ (โสนอัฟริกัน ปอเทือง ถั่วพริ้ว ถั่วพุ่ม) 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ เมล็ดพันธุ์ พร้อมดอกเบ็ญ (เมล็ดพันธุ์)เมื่อครบ 6 เดือน
	กู้ยืม <ul style="list-style-type: none"> ➢ เมล็ดพันธุ์ (โสนอัฟริกัน ปอเทือง ถั่วพริ้ว ถั่วพุ่ม) 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ เมล็ดพันธุ์พร้อมดอกเบ็ญ (เมล็ดพันธุ์)เมื่อครบสัญญา 6 เดือน
ธนาคารโค-กระบือ	ให้ยืมเพื่อการผลิต <ul style="list-style-type: none"> ➢ แม่โค/แม่กระบือ 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ ลูกโค/ลูกกระบือ ตัวแรก อายุ 18 เดือน ➢ กรณียืมไป 3 ปีแล้วไม่มีลูก ให้คืนแม่โค/แม่กระบือ
	ให้เช่าซื้อ <ul style="list-style-type: none"> ➢ เช่าซื้อโคเนื้อ/กระบือในเวลา 3 ปี ➢ แม่โค 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ ผ่อนชำระปีที่ 1 ร้อยละ 40 ปีที่ 2 ร้อยละ 30 ของราคาโค-กระบือ และปีที่ 3 ชำระราคาที่เหลือ โดยไม่เสียดอกเบี้ย ➢ ผ่อนชำระร้อยละ 20 ภายใน 5 ปี โดยไม่เสียดอกเบี้ย
	ให้ยืมพ่อพันธุ์โค-กระบือ <ul style="list-style-type: none"> ➢ พ่อพันธุ์ 	-
	ให้เช่าเพื่อใช้แรงงาน <ul style="list-style-type: none"> ➢ โค-กระบือ 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ โค-กระบือพร้อมค่าเช่า โค-กระบือตัวละ 300 บาท
ธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าว ชุมชน	ให้ยืม <ul style="list-style-type: none"> ➢ เมล็ดพันธุ์ข้าว 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ เมล็ดพันธุ์ข้าว พร้อมข้าวที่เป็นดอกเบ็ญ

ธนาคารสินค้าเกษตร	บริการ	คืน
ธนาคารโคนมทดแทน	รับซื้อ/รับฝาก <ul style="list-style-type: none"> ➢ สหกรณ์รับซื้อ/รับฝาก ลูกโคเพศเมียอายุ 3-6 เดือน/อายุ 9-17 เดือน 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ สหกรณ์เลี้ยงโคนมประมาณ 1-2 ปี และ ทำการผสมเทียมเมื่อโคสาวตั้งท้องได้ 3 เดือน จะขายคืนแก่สมาชิกสหกรณ์หรือเกษตรกร โดยจ่ายเป็นเงิน หรือหักจากค่าน้ำนม
ธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร	ฝาก-ถอน <ul style="list-style-type: none"> ➢ ข้าวเปลือก 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ ข้าวเปลือก/ข้าวสาร/เงิน
	ให้ยืมเพื่อการผลิต <ul style="list-style-type: none"> ➢ ปัจจัยการผลิต : เมล็ดพันธุ์/ปุ๋ย /ยาปราบศัตรูพืช 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ ผลผลิตทางการเกษตร/เงิน พร้อมดอกเบี้ยย
	ให้ยืมเพื่อการบริโภค <ul style="list-style-type: none"> ➢ ข้าวสาร/ข้าวเปลือก ➢ สินค้าอุปโภคบริโภค 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ ข้าวสาร/ข้าวเปลือก/เงิน/ผลผลิตทางการเกษตร
	แลกเปลี่ยน <ul style="list-style-type: none"> ➢ ผลผลิตทางการเกษตรของตนเอง 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ ผลผลิตทางการเกษตรของสมาชิกรายอื่น

จากรายงานการศึกษาสภาพปัญหาตัวอย่างธนาคารสินค้าเกษตรในประเทศและต่างประเทศส่วนใหญ่ พบปัญหาในด้านการบริหารจัดการ การมีส่วนร่วม ปัญหาในด้านงบประมาณในการสนับสนุน เครื่องมือ อุปกรณ์ และสิ่งอำนวยความสะดวก

โดยในมุมมองของผู้เขียน เห็นว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้ธนาคารสินค้าเกษตรเป็นอีกหนึ่งกลไกในการขับเคลื่อนการปฏิรูปภาคการเกษตรในการสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนให้เกษตรกรในระยะยาว คือ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการบริหารจัดการ ควบคุม กำกับดูแลภายในชุมชนนั้นๆ จึงควรเร่งสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน โดยเพิ่มการประชาสัมพันธ์โครงการเพื่อให้เกษตรกรในชุมชนเข้าถึงข้อมูล ข้าวสาร และส่งเสริมให้มีการคัดเลือกผู้แทนเกษตรกรเข้าเป็นคณะกรรมการบริหารงาน รวมทั้งสมาชิกเกษตรกรในชุมชนควรยึดหลักคุณธรรม ปฏิบัติตามกฎหมายระเบียบ หลักเกณฑ์ และเงื่อนไข และควรมีพัฒนาปรับปรุง กฎระเบียบ หลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่กำหนดให้เหมาะสมกับสภาพชุมชนท้องถิ่น ควบคู่กับการสนับสนุนด้านความรู้ และเทคโนโลยี รวมทั้งการสนับสนุนเครื่องมือ อุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวกจากหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้ธนาคารสินค้าเกษตรในชุมชนมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในชุมชนต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กมล ไพศาลศิริวัฒน์. (2547). การวิเคราะห์ต้นทุนและการประหยัดต่อขนาดของการเลี้ยงโคนมทดแทนฝูงในประเทศไทย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะเศรษฐศาสตร์, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์.
- กรมการข้าว. (2558). คู่มือโครงการธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนปี 2559. สืบค้นวันที่ 1 มีนาคม 2559 จาก <http://brpe.ricethailand.go.th/images/handbookproject59/T.pdf>
- กรมปศุสัตว์. (2558). ธนาคาร โค-กระบือเพื่อเกษตรกร ตามพระราชดำริ กรมปศุสัตว์ สืบค้นวันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2559 จาก <http://royal.dld.go.th/index.php/component/content/article?layout=edit&id=256>
- กรมพัฒนาที่ดิน. (2558). แนวทางการจัดตั้งธนาคารปุ๋ยอินทรีย์. สืบค้นวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2559 จาก http://www.ddd.go.th/web_dddreport/Menu5/5.1/topic1.pdf
- _____. (2559). การประชุมเชิงปฏิบัติการการขับเคลื่อนงานตามนโยบายสำคัญของรัฐบาล และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์. สืบค้นวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2559 จาก http://www.ddd.go.th/Download/Academic/11022016/subject_2.pdf
- กรมส่งเสริมสหกรณ์. (2559ก). (ร่าง) คู่มือธนาคารสินค้าเกษตร “ธนาคารโคนมทดแทนฝูง”. สืบค้นวันที่ 8 มีนาคม 2559 จาก webhost.cpd.go.th/spscpd/.../project.../คู่มือธนาคารโคนมทดแทนฝูง.pdf
- _____. (25 มกราคม 2559ข). หัวข้อรายงานธนาคารสินค้าเกษตร. สืบค้น 29 กุมภาพันธ์ 2559 จาก webhost.cpd.go.th/.../มาตรการที่%206%20ธนาคารสินค้าเกษตร.docx
- _____. (2559ค). (ร่าง) คู่มือธนาคารสินค้าเกษตร “ธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร”. สืบค้นวันที่ 8 มีนาคม 2559 จาก webhost.cpd.go.th/spscpd/.../คู่มือธนาคารข้าวสถาบันเกษตรกร.pdf
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (24 ธันวาคม 2558). รัฐมนตรีเกษตรฯ”ชี้หลังปีใหม่เตรียมลงพื้นที่ตรวจการบ้านหลังตั้งซึ่งเกิดคอมมานด์ทุกจังหวัดปฏิรูปเกษตร อิง 6 นโยบายหลักของกระทรวงสู่เกษตรกรในพื้นที่ ยันเริ่มเห็นการปรับเปลี่ยนภายในปี 59. สืบค้นวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2559 จาก https://www.moac.go.th/ewt_news.php?nid=17388&filename=index
- ไพฑูริย์ กิตติปัญญาศ. (2555). การประเมินโครงการธนาคารโค-กระบือ เพื่อเกษตรกรตามพระราชดำรินในเขตพื้นที่ของเทศบาลตำบลเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยขอนแก่น, วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น, สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น.
- สุรพงษ์ ศรีปิยะพันธุ์, ชาตรี ศิริสวัสดิ์, เสาวลักษณ์ โกศลกิตติอัมพร และ รังสรรค์ สิงห์เลิศ. (2551). การศึกษาปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขการดำเนินงานโครงการธนาคารโค-กระบือเพื่อเกษตรกร ตามพระราชดำริ จังหวัดหนองคาย. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 2(1)179-188.

ภาษาต่างประเทศ

- Bal Krishna Joshi. (2013). A Brief Overview of Community Seed Bank Initiative in Nepal. In Shrestha P.,R. Vernooy & P. Chaudhary (Eds.), **Community Seed Banks In Nepal : Past, Present, Future. Proceeding of a National Workshop, 14-15 June 2012, Pokhara, Nepal.** (pp. 135-136). Kaski: LI-BIRD.
- Pashupati Chaudhary. (2013). Banking Seed by Smallholders in Nepal : Workshop Synthesis. In Shrestha P.,R. Vernooy & P. Chaudhary (Eds.), **Community Seed Banks In Nepal : Past, Present, Future. Proceeding of a National Workshop, 14-15 June 2012, Pokhara, Nepal.** (pp. 135-136). Kaski: LI-BIRD.
- Seng Seyhak. 2008. **Effectiveness of Rice Bank in Improving the Food Security during Critical Periods of the Community in Trapeang Skear Village Trapeang Kranhung Commune, Tramkak District, Takeo Province, Cambodia.** (Master's thesis). Khon Kaen University.